

การศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต

A Study of the Educational Concepts of Phrabrahmabundit

พระมหาสงกรานต์ เทวณูโท¹ พระมหาอุดร อุตโตโร² และวรฤต เกื่อนช้าง²

ร.ร.หลวงพ่อเพชรวิทยา อ.เมือง จ.พิจิตร¹

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยเขตนครสวรรค์²

E-mail: Songkran32@hotmail.com

Received: June 11, 2019; Revised: August 30, 2019; Accepted: October 2, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติและผลงานของพระพรหมบัณฑิต 2) วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต และ 3) สังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์คือพระพรหมบัณฑิต เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย แบบวิเคราะห์เอกสาร แบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1. พระพรหมบัณฑิต เป็นพระนักวิชาการ นักบริหาร นักการศึกษา นักเทศน์ และนักเขียน ผู้มีผลงานมากมายทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาอังกฤษ มีผลงานทางวิชาการ งานวิจัย เป็นที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ และแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ปรากฏในผลงานนิพนธ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 จนถึง พ.ศ. 2561 จำนวน 21 เล่ม

2. การวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตตามแนวทางการศึกษาของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 9 ด้าน ได้แก่ 1) ความมุ่งหมายและหลักการ 2) สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา 3) ระบบการศึกษา 4) แนวการจัดการศึกษา 5) การบริหารและการจัดการศึกษา 6) มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา 7) ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา 8) ทรัพยากรเพื่อการศึกษา 9) เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

3. การสังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตตามแนวทางการศึกษาของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 9 ด้าน ได้แก่ 1) ความมุ่งหมายและหลักการ 2) สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา 3) ระบบการศึกษา 4) แนวการจัดการศึกษา 5) การบริหารและการจัดการศึกษา 6) มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา 7) ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา 8) ทรัพยากรเพื่อการศึกษา 9) เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

คำสำคัญ: การศึกษา แนวคิดทางการศึกษา พระพรหมบัณฑิต

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the history and the works of Phrabrahmapundit, 2) to analyze the educational concepts of Phrabrahmapundit, and 3) to synthesize the educational concepts of Phrabrahmapundit. This research was conducted as a qualitative research. Phrabrahmapundit was an informant, and he was interviewed. The research instruments were a document analysis form and an interview form. The data were analyzed by content analysis.

The research findings were found as follows.

1. Phrabrahmapundit worked as an academic monk, an administrator, an educator, a preacher, and an author. He created so many works in Thai, Pali, and English languages. His works included academic and research works that were accepted widely in Thailand and other countries. In addition, the educational concepts of Phrabrahmapundit appeared in his 21 compositions from 1983 to 2018.

2. According to the analysis of the educational concepts of Phrabrahmapundit, the findings indicated that the educational concepts of Phrabrahmapundit based on National Education Acts consisted of 9 aspects: 1) aims and principles, 2) educational rights and duties, 3) educational systems, 4) educational management guidelines, 5) educational administration and management, 6) educational standards and quality assurances, 7) teachers, lecturers, and educational personnel, 8) educational resources, and 9) educational technologies.

3. According to the synthesis of the educational concepts of Phrabrahmapundit based on National Education Acts consisted of 9 aspects: 1) aims and principles, 2) educational rights and duties, 3) educational systems, 4) educational management guidelines, 5) educational administration and management, 6) educational standards and quality assurances, 7) teachers, lecturers, and educational personnel, 8) educational resources, and 9) educational technologies.

Keywords: Education, Educational Concepts, Phrabrahmapundit

บทนำ

ประเทศไทยต้องเผชิญกับความท้าทายที่เป็นพลวัตของโลกศตวรรษที่ 21 ทั้งในส่วนที่เป็นแรงกดดันภายนอกจากกระแสโลกาภิวัตน์ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และแรงกดดันภายในจากสภาวการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างประชากรสิ่งแวดล้อมเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษา ซึ่งเป็นกลไกหลักในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อันเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศ ระบบการศึกษาจึงต้องปรับเปลี่ยนให้รองรับความท้าทายดังกล่าว นอกจากนี้ ระบบการศึกษาเองก็มีปัญหาหลายประการที่เกิดจากระบบคุณภาพและมาตรฐานการจัดการศึกษา กฎระเบียบและการบริหารจัดการที่ไม่เหมาะสม รวมทั้งการดำเนินการจัดการศึกษาที่ไม่สนองตอบเป้าหมายการพัฒนาของประเทศ แม้ว่าตลอดระยะเวลาของการพัฒนาการศึกษาจะมีภาพความสำเร็จของการจัดการศึกษาปรากฏให้เห็น แต่ส่วนใหญ่เป็นผลสำเร็จในเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ อาทิ การเพิ่มอัตราการเข้าเรียนของผู้เรียนในระดับต่างๆ โดยเฉพาะในระดับประถมศึกษาที่ใกล้เคียงหรือสูงกว่าระดับสากล จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่เพิ่มมากขึ้น การกระจายโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาผ่านนโยบายเรียนฟรี 15 ปี ของรัฐ การผลิตและพัฒนากำลังคนระดับกลางที่เชื่อมโยงกับตลาดงานผ่านระบบการศึกษาแบบทวิภาคีโดยภาพรวมระบบการศึกษายังมีปัญหาด้านคุณภาพและมาตรฐานในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะการพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ และการผลิตกำลังคนตามความต้องการของประเทศ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2560)) จากสภาพปัญหาการศึกษาของไทยทั้งด้านคุณภาพและมาตรฐานในการจัดการศึกษาดังที่กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นว่าทิศทางการศึกษาของไทยที่ผ่านมามีปัญหา หรือมีคุณภาพที่เปลี่ยนไป หรืออาจเป็นเพราะขาดการนำนโยบายการศึกษาไปปฏิบัติอย่างจริงจัง แต่ถ้าพิจารณาถึงแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ที่ได้เสนอแนวคิดทางการศึกษาที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อสังคมไทย ซึ่งสมควรจะนำแนวคิดทางการศึกษาของ

พระพรหมบัณฑิตมาวิเคราะห์ เพื่อพัฒนาไปสู่การกำหนดเป็นนโยบายอันจะเป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขปัญหาการศึกษาในสังคมไทย พระพรหมบัณฑิต เป็นพระนักวิชาการ นักบริหาร นักการศึกษา นักเทศน์ และนักเขียน ผู้มีผลงานมากมายทั้งในภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาอังกฤษ มีผลงานทางวิชาการ งานวิจัย เป็นที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ อีกทั้ง ผลงานวิชาการยังได้รับการอ้างอิงในวารสาร ตำรา รวมทั้งหนังสือที่เชื่อถือได้ในวงวิชาการ และมีการนำผลงานทางวิชาการ ไปใช้ประโยชน์จนเป็นที่ยอมรับในสาขาปรัชญา เป็นพระสงฆ์ไทยรูปแรกที่ดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย ได้รับรางวัลและดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากหลายสถาบัน และเป็นราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา ในฐานะเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาส ได้บูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุมหาเจดีย์ของวัดจนได้รับรางวัลยอดเยี่ยม อันดับ 1 ด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมจากองค์การยูเนสโก เป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 5 สมัย ได้ก่อสร้างสำนักงานใหญ่ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นประธานผู้ก่อตั้งสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนานานาชาติ และประธานผู้ก่อตั้งสภาสากลวันวิสาขบูชาโลกที่ได้รับฐานะเป็นองค์กรที่ปรึกษาพิเศษขององค์การสหประชาชาติ (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (2558)) ด้วยเหตุผลทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงทำวิจัยเรื่องการศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ซึ่งองค์ความรู้ที่เกิดจากวิจัยในครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขปัญหาการศึกษา การบริหารจัดการการศึกษา และการกำหนดนโยบายการศึกษาที่สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมและสังคมไทย เพื่อการพัฒนาคน สังคม และประเทศชาติต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและผลงานของพระพรหมบัณฑิต
2. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต
3. เพื่อสังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต

วิธีดำเนินการวิจัย

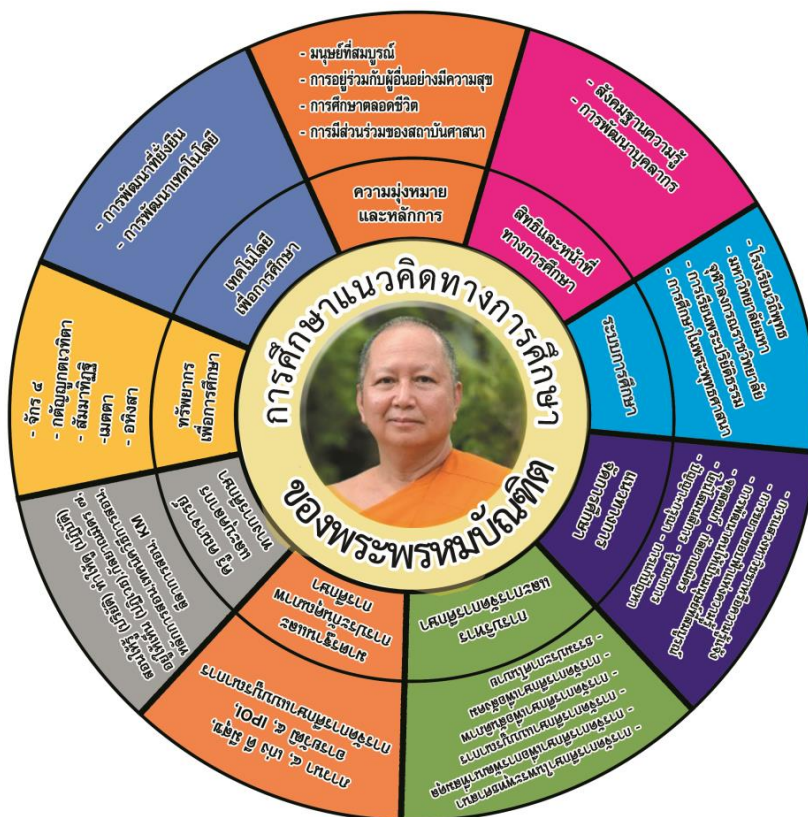
ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาผลงานนิพนธ์ของพระพรหมบัณฑิต ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ด้วยการวิเคราะห์ผลงานนิพนธ์ที่เกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2561 จำนวน 21 เล่ม ด้วยแบบวิเคราะห์เอกสาร ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ด้วยหลัก 4C ได้แก่ 1) แนวคิด (Concept) 2) เนื้อหา (Content) 3) การจัดกรอบแนวคิด (Conceptualize) 4) การอธิบายความ (Communication) ตามแนวทางการศึกษาของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 จำนวน 1 ด้าน ซึ่งประกอบด้วย 1) ความมุ่งหมายและหลักการ 2) สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา 3) ระบบการศึกษา 4) แนวการจัดการศึกษา 5) การบริหารและการจัดการศึกษา 6) มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา 7) ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา 8) ทรัพยากรเพื่อการศึกษา 9) เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

ขั้นตอนที่ 3 สังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ด้วยการสังเคราะห์ข้อมูลของขั้นตอนที่ 2 และตรวจสอบความเหมาะสมของโครงสร้าง เนื้อหา และภาษาของร่างสังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต โดยการสัมภาษณ์พระพรหมบัณฑิต ด้วยแบบสัมภาษณ์ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และสรุปผลตามแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง

การวิเคราะห์ข้อมูล

เป็นแนวคิดที่ได้จากการศึกษา วิเคราะห์และสังเคราะห์ผลงานนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางการศึกษาของ พระพรหมบัณฑิต จนเกิดเป็น “การศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต” ประกอบด้วยความมุ่งหมาย และหลักการ คือเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข การศึกษาตลอดชีวิต และการมีส่วนร่วมของสถาบันศาสนาในการจัดการศึกษา ใช้สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา คือ สังคมฐานความรู้ และการพัฒนาบุคลากร โดยมีระบบการศึกษา คือ โรงเรียนวิถีพุทธมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การเรียน พระปริยัติธรรม และการศึกษาในพระพุทธศาสนา ใช้แนวการจัดการศึกษา เพื่อการแสวงหาวิชาหรือความรู้แจ้ง การขยายขอบฟ้าแห่งความรู้ และการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยมีองค์ประกอบ คือ จตุสดมภ์ กัลยาณมิตร โยนิโสมนสิการ การบูรณาการ ปัญญา+กรุณา และการแก้ปัญหา โดยอาศัยหลักธรรมในการใช้ทรัพยากรเพื่อการศึกษา คือ จักร 4 กตัญญูกตเวทิตา สัมมาทิฐิ เมตตา และอหิงสา และอาศัยเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาเทคโนโลยี โดยมีมาตรฐานและการประกันคุณภาพ คือ ภาวนา 4 เก่ง ดี มีสุข อารยวิถี 5 IPOI และการจัดการศึกษาแบบบูรณาการโดยสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา มีคุณธรรมตามหลักศาสนา คือ สอนให้รู้ (ปริยัติ) ทำให้ดู (ปฏิบัติ) อยู่ให้เห็น (ปฏิเวธ) กัลยาณมิตร 7 หลักการสอน เทคนิควิธีการสอน สติการสอน การทำ KM

ภาพที่ 1 การศึกษาแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต

สรุปผลการวิจัย

1. พระพรหมบัณฑิต เป็นพระนักวิชาการ นักบริหาร นักการศึกษา นักเทศน์ และนักเขียน ผู้มีผลงานมากมายทั้งในภาษาไทย ภาษาบาลี และภาษาอังกฤษ มีผลงานทางวิชาการ งานวิจัย เป็นที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ และแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ปรากฏในผลงานนิพนธ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 จนถึง พ.ศ. 2561 จำนวน 21 เล่ม

2. การวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตตามแนวทางการศึกษาของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 9 ด้าน ได้แก่

2.1 (1) ความมุ่งหมายและหลักการ (2) สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา (3) ระบบการศึกษา (4) แนวการจัดการศึกษา (5) การบริหารและการจัดการศึกษา (6) มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา (7) ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา (8) ทรัพยากรเพื่อการศึกษา (9) เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

2.2 หลัก 4C ได้แก่ (1) แนวคิด (Concept) (2) เนื้อหา (Content) (3) การจัดกรอบแนวคิด (Conceptualize) (4) การอธิบายความ (Communication)

3 การสังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตตามแนวทางการศึกษาของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 9 ด้าน ได้แก่

3.1 ความมุ่งหมายและหลักการ แบ่งเป็น 4 ประการ ได้แก่ 1) มนุษย์ที่สมบูรณ์ 2) การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข 3) การศึกษาตลอดชีวิต 4) การมีส่วนร่วมของสถาบันศาสนา

3.2 สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา แบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ 1) สังคมฐานความรู้ ซึ่งให้โอกาสและสิทธิและเสมอภาคกัน พร้อมทั้งทั่วถึงและมีคุณภาพ 2) การพัฒนาบุคลากร ยึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบวสัเหล่า และจำแนกประเภทของบุคคลที่จะเข้ารับการศึกษารวมไปตามจริต 6

3.3 ระบบการศึกษา แบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ 1) การศึกษาในระบบ ซึ่งประกอบด้วย (1) โรงเรียนวิถีพุทธ (2) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2) การศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งประกอบด้วย (1) การเรียนพระปริยัติธรรม (2) การศึกษาในพระพุทธศาสนา

3.4 แนวการจัดการศึกษา ได้แก่ (1) ความหมายของการศึกษา (2) ภารกิจของการศึกษา (3) จุดมุ่งหมายของการศึกษา (4) องค์ประกอบของการศึกษา (5) การจัดการศึกษา คือ ไตรสิกขา และการปฏิรูปการศึกษาเพื่อจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย (การศึกษาวิถีพุทธ)

3.5 การบริหารและการจัดการศึกษา การบริหารและการจัดการศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธจะต้องใช้นวัตกรรม มจร 4.0 เพื่อให้เด็กเป็นผู้มีหัวใจ คือ ดวงตาสองข้าง ข้างหนึ่งเป็นความรู้ทางโลก ข้างหนึ่งเป็นความรู้ทางธรรม พร้อมทั้งเป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข จะทำให้เด็กพัฒนาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

3.6 มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา ได้แก่ ก. มาตรฐานการศึกษา เป็นมาตรฐานการศึกษาที่เป็นคุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษาตามแนวพุทธ ได้แก่ (1) ภาวนา 4 (2) เก่ง ดี มีสุข (3) อารยวิถี 5 ข. การประกันคุณภาพการศึกษา เป็นการประกันคุณภาพการศึกษาตามหลัก IPOI ได้แก่ (1) Input (2) Process (3) Output (4) Impact

3.7 ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา มีคุณภาพและมาตรฐาน คือ คุณสมบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย สอนให้รู้ (ปริยัติ) ทำให้ดู (ปฏิบัติ) อยู่ให้เห็น (ปฏิเวธ) ความเป็นกัลยาณมิตร หลักการสอน เทคนิควิธีการสอน สติการสอน และการจัดการความรู้

3.8 ทรัพยากรเพื่อการศึกษา ได้แก่ ก. ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นแนวคิดการจัดการธรรมชาติ ได้แก่ (1) จักร 4 (2) กตัญญูตเวทีตา ข. ศาสนากับปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นการพัฒนามนุษย์ ได้แก่

(1) สัมมาทิฐิ (2) เมตตา อหิงสา

3.9 เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ได้แก่ (1) การพัฒนามนุษย์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี อย่างยั่งยืน (2) การพัฒนาเทคโนโลยีให้เป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์

อภิปรายผลการวิจัย

1. ความมุ่งหมายและหลักการ พบว่า 1) มนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการพัฒนาสิ่งทั้งปวง อันเป็นทุกมุมชีวิตของคนเรา ซึ่งประกอบด้วย (1) การพัฒนากาย (กายภาวนา) (2) การพัฒนาสังคม (ศีลภาวนา) (3) การพัฒนาจิต (จิตตภาวนา) (4) การพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา) เพื่อพัฒนาให้เป็นผู้มีวิจักขุคือผู้มีความรู้ทั้งในทางโลกและในทางธรรม 2) การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ มุ่งสอนเด็กให้เป็นคนดีที่ใช้ความรู้ความสามารถทำคุณประโยชน์แก่ผู้อื่น นั่นคือสอนให้อยู่อย่างมีคุณภาพด้วยการทำคุณประโยชน์แก่สังคม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Learning to live together แปลว่า เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันฉันญาติมิตร 3) การศึกษาตลอดชีวิตการศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากร トラบไคที่บุคลากรนั้นยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ เขาผู้นั้น ก็ต้องได้รับการศึกษาอบรมตลอดไป เรียกว่าเป็นเสขะ คือผู้ยังต้องศึกษา ต่อเมื่อสำเร็จการศึกษาเป็นพระอรหันต์แล้วจึงเรียกว่าเป็นอเสขะ คือผู้ไม่ต้องศึกษา 4) การมีส่วนร่วมของสถาบันศาสนา พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม เน้นสิ่งที่เรียกว่า สังคหะระ คือบริการสังคม มีหน้าที่สงเคราะห์ชาวบ้านด้วยสังคหวัตถุ 4 ออกเผยแผ่เทศนา สอนสงเคราะห์อนุเคราะห์ประชาชน ตามหลักพุทธจริยา 3 ประการ คือ (1) ออกไปทำประโยชน์แก่ชาวพุทธ (พุทธตถจริยา) (2) ออกไปทำประโยชน์แก่วงศาตถาญาติ (ญาคตถจริยา) ตลอดชีวิตเพื่อขับเคลื่อนชุมชนการเรียนรู้ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทยเป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้มีผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของบุคคลและชุมชน ประกอบด้วย องค์ประกอบหลัก แนวทางการจัดกา(3) ออกไปทำประโยชน์แก่คนไทยที่ต่างศาสนา และคนต่างชาติต่างศาสนา (โลกตถจริยา) นี่คือนิธิแห่งชาวพุทธเพื่อสังคม สอดคล้องกับสุวิธิดา จรุงเกียรติกุล ได้ทำการวิจัยสรุปผลการศึกษาว่า แนวทางการจัดการศึกษาการศึกษาตลอดชีวิต และผลผลิตจากการจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อขับเคลื่อนชุมชนการเรียนรู้ (สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล (2558))

2. ด้านสิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา พบว่า 1) สังคมฐานความรู้ ซึ่งให้โอกาสและสิทธิและเสมอภาคกัน พร้อมทั้งทั่วถึงและมีคุณภาพ 2) การพัฒนาบุคลากร ยึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบัวสี่เหล่า และจำแนกประเภทของบุคคลที่จะเข้ารับการศึกษอบรมไปตาม จริต 6 สอดคล้องกับพระปลัดสุรเชษฐ์ สุรเชฐโธ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์” สรุปผลการศึกษาว่า การพัฒนาความเป็นมนุษย์ด้วยการศึกษาตามแนวพุทธ เป็นการศึกษาที่ต้องพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวมทั้งการพัฒนากาย จิต ความคิด และปัญญา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่เข้าใจ เข้าถึง เป็นความลึกซึ้งสู่การปฏิบัติได้ กระทั่งส่งผลเป็นแนวทางที่จะพึงปฏิบัติ และส่งผลต่อชีวิต เป็นการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการหลักไตรสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ตามวิธีการหรือกลไกที่นำมาประยุกต์ใช้ได้ คือ การสร้างความรู้เชิงประจักษ์ ให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน (ปริยัติ) พัฒนาส่งต่อจนกระทั่งนำไปลงมือปฏิบัติได้จริง (ปฏิบัติ) จนกระทั่งพัฒนาไปเป็นประสบการณ์ตรงมุ่งไปสู่ผลของการปฏิบัติแบบลึกซึ้ง (ปฏิเวธ) ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเรียนรู้ผ่านการฝึกฝนทางกาย (กายพัฒนา-ภาวนา) การเคลื่อนไหวร่างกายแบบต่าง ๆ อย่างมีสติ (จิตตพัฒนา-ภาวนา) การเรียนรู้ผ่านการทำงานศิลปะรูปแบบต่างๆ การใคร่ครวญทางความคิดโดยอาศัยประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นบทเรียน (ศีลพัฒนา-ภาวนา) จนกระทั่งกลายเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาปัญญา (ภาวนาพัฒนา) ตามกระบวนการของการศึกษาความเป็นมนุษย์ตามแนวพุทธในที่สุด (พระปลัดสุรเชษฐ์ สุรเชฐโธ (2561))

3. ด้านระบบการศึกษา พบว่า 1) การศึกษาในระบบ ซึ่งประกอบด้วย 1) โรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งยึดหลัก อริยฐานธรรม 4 ประการ ประกอบด้วย (1) ปัญญา (2) สัจจะ (3) จาคะ (4) สันติ 2) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย ต้องสร้างนวัตกรรมใน 4 ด้าน ประกอบด้วย (1) นวัตกรรมด้านผลผลิต (2) นวัตกรรมด้านการบริการ (3) นวัตกรรมด้านกระบวนการ (4) นวัตกรรมด้านการบริหาร 2) การศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งประกอบด้วย 1) การเรียนพระปริยัติธรรม ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ 2) การศึกษาในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา สอดคล้องกับวาทะนี้ ปานจินดาได้ทำการวิจัยสรุปผลการศึกษาว่า หลักการของมหาวิทยาลัยเพื่อพัฒนานิสิตนักศึกษา ให้มีปัญญาและใช้ปัญญาในการสร้างความเชี่ยวชาญด้านความรู้ การมีพฤติกรรมให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข การสร้างองค์ความรู้ใหม่หรือเป็นผู้เผยแพร่ศาสนา หลักธรรมที่ใช้ คือ ไตรสิกขา อริยสัจ 4 ปฏิจจนูปบาท ไตรลักษณ์ ชั้น 5 และ สปัสนธรรม 7 พื้นฐานสำคัญด้านความประพฤติคือ วินัย โดยมีปัจจัยหลักในการจัดการศึกษา คือ ครูบาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร และปัจจัยสนับสนุนคือ งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และเทคโนโลยีสารสนเทศ (วาทะนี้ ปานจินดา (2554))

4. ด้านแนวการจัดการศึกษา พบว่า 1) ความหมายของการศึกษา คือ การแสวงหาวิชาหรือความรู้แจ้ง ซึ่งก็คือปัญญานั่นเอง นั่นคือ การศึกษาเป็นกระบวนการแสวงหาปัญญา และกำจัดอวิชชาไปพร้อมกัน เมื่อปัญญามา อวิชชาก็หายไป เหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นมาก็ขับไล่ความมืดไปด้วย 2) ภารกิจของการศึกษา ประกอบด้วย (1) การสร้างปัญญาหรือวิชา ซึ่งหมายถึงความรู้สภาวะแท้จริงของสรรพสิ่งจริง ให้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายไม่ว่า จะเรียนเรื่องอะไรก็ตาม ความรู้อย่างนี้ท่านเรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ คือ ความรู้เห็นตามความเป็นจริง การแสวงหา ปัญญาคือความรู้เห็นตามความเป็นจริงนั่นแหละคือ ภารกิจสำคัญของการศึกษา (2) การศึกษาคือกระบวนการขยาย ขอบฟ้าแห่งความรู้ การขยายขอบฟ้าแห่งความรู้เป็นภารกิจไม่รู้จบ 3) จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ การพัฒนาคน ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ 4) องค์ประกอบของการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย (1) องค์ประกอบภายนอก (2) องค์ประกอบ ภายใน (3) การจัดการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย (1) การจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนา (2) การจัดการศึกษาเพื่อการ พัฒนาที่สมดุล (3) การจัดการศึกษาแบบบูรณาการ (4) การจัดการศึกษาเพื่อสันติภาพ (5) การจัดการศึกษาเพื่อ สังคม (6) ธรรมประกาศนโยบาย (7) Swot Analysis สอดคล้องกับพระมหาญาณวฑฺฒน์ ฐิตวฑฺฒโน (บุตตาวงษ์) ได้ทำการวิจัยสรุปผลการศึกษาว่า แนวการจัดการศึกษา ได้แก่ (1) ความหมายของการศึกษา (2) ความมุ่งหมายของ การศึกษา (3) หน้าที่ของการศึกษา (4) องค์ประกอบของการศึกษา (5) การจัดการศึกษา คือ ไตรสิกขา และการ ปฏิรูปการศึกษาเพื่อจัดการศึกษาที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย (การศึกษาวิถีพุทธ) สอดคล้องกับดวงเพชร สมศรี (2558) ได้ทำการวิจัยสรุปผลการศึกษาว่า พระพรหมบัณฑิต, ศาสตราจารย์ ดร. มีการจัดระบบการทำงานโดยแบ่ง เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนที่ 1) การคิดถูกวิธี ขั้นตอนที่ 2) การคิดอย่างมีระบบ ขั้นตอนที่ 3) การคิดอย่างมีเหตุผล และขั้นตอนที่ 4) การคิดที่เป็นกุศล ทั้งนี้จะต้องมีความเข้าใจในวิธีการอย่างลึกซึ้งแยบยล เพื่อให้การทำงานเกิด ประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างแท้จริง (พระมหาญาณวฑฺฒน์ ฐิตวฑฺฒโน (2557))

5. ด้านการบริหารและจัดการศึกษา พบว่า ควรบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธโดยใช้นวัตกรรม มจร 4.0 เพื่อให้เด็กเป็นคนมีสองตา คือหัวใจได้แก่ คนที่มีความรู้ทั้งในทางเทคโนโลยีและความรู้ในทางธรรมและวิทยาศาสตร์ บริสุทธิ์ พุทธธรรมและวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์เป็นตาข้างที่สองที่จะต้องมีความควบคู่กันไป เมื่อเด็กเป็นคนมีสองตาแล้ว ก็จะทำให้เขา เป็นคนเก่ง คนดี และมีสุข โรงเรียนวิถีพุทธจะต้องสร้างคนให้เป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข นั่นคือ คนที่มีการศึกษาต้องมีภาพ 3 ภาพ ได้แก่ สมรรถภาพ คุณภาพ และสุขภาพ เพื่อให้เกิดผลดังกล่าวนั้น ผู้บริหาร จะต้องใช้หลักธรรมประกาศนโยบายและต้องทำ Swot Analysis ด้วย สอดคล้องกับจรรยาธน์ ส่งศรี ได้ทำการวิจัย สรุปผลการศึกษาว่า รูปแบบการเสริมสร้างองค์การแห่งการเรียนรู้ในโรงเรียนวิถีพุทธ มีองค์ประกอบ 7 องค์ประกอบ ได้แก่ ศีล (Moral : M) สมาธิ (Meditation : M) สติ (Mindfulness) คุณค่า/ค่านิยม (Value : V) การคิดเป็นกุศล หรือคิดทางบวก (Positive Thinking : P) การเสวนาอย่างสร้างสรรค์ (Creative Dialogue : C) และระบบส่งเสริม การเรียนรู้และการปฏิบัติงาน (Promotion Systems) ทั้ง 7 องค์ประกอบนี้ เชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ดังนั้น คำย่อของรูปแบบคือ 3M 2P VD Model (จรรยาธน์ ส่งศรี (2554))

6. ด้านมาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา พบว่า ด้านมาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา แบ่งเป็น 2 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) มาตรฐานการศึกษา เป็นมาตรฐานที่มีความสอดคล้องกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ หลักภavana 4 ได้แก่ กายภavana สีลภavana จิตภavana ปัญญาภavana และยังมีคุณสมบัติของผลผลิตทางการศึกษาอีก 3 ประการ คือ “เก่ง ดี มีสุข” ในที่นี้ความเก่งหมายถึงสมรรถภาพ ความดีหมายถึงถึงคุณภาพ และมีสุขหมายถึงสุขภาพ เมื่อต้องการให้เป็นคนที่มีคุณธรรมจริยธรรมตามหลักภavana 4 และเก่ง ดี มีสุข ข้างต้น ต้องดำเนินตามอารยวิถี 5 คือ ธรรมที่เป็นรากฐานแห่งการพัฒนาชีวิตที่ดีงาม มี 5 ประการ ได้แก่ (1) ศรัทธา เชื่อในสิ่งที่ดีงาม (2) ศีล ประพฤติดี (3) สุตะ ศึกษาดี (4) จาคะ น้ำใจดี (5) ปัญญา รอบรู้ดี 2) การประกันคุณภาพการศึกษา เมื่อมีมาตรฐานการศึกษาแล้ว ก็ต้องมีการประกันคุณภาพภavana 4 การประกันคุณภาพ ก็คือ รับประกันว่าสิ่งที่เราดำเนินการมันจะได้ผลเป้าหมายขนาดไหนที่วางไว้ เพราะฉะนั้นภavana 4 คือเป้าหมาย แล้วตรวจสอบทุกขั้นตอนที่นำไปสู่เป้าหมายนั้น ตัวเป้าหมายคือนิโรธ ตัวประกันคุณภาพคือมรรคที่จะเดินไปสู่นิโรธ โดยใช้หลักประกันคุณภาพ คือ IPOI ได้แก่ (1) Input (2) Process (3) Output (4) Impact สอดคล้องกับพหุภาษา เครือแสง ได้ทำการวิจัยสรุปผลการศึกษาว่า แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐตามกฎหมายในการจัดการบริการสาธารณะด้านการศึกษาเป็นการบริการพื้นฐานสำคัญที่ทรัพยากรมนุษย์จะมีโอกาสได้รับการศึกษาอบรม และรัฐเองมีหน้าที่โดยตรงในการบริหารจัดการ ซึ่งการดำเนินกิจการของรัฐในการจัดการบริการสาธารณะมีความสำคัญเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาติ ดังนั้น การดำเนินกิจการของรัฐนอกจากจะต้องจัดสรรให้ประชาชนทุกคนอย่างเสมอภาคไม่เหลื่อมล้ำเพียงพอทั่วถึง และพัฒนาอย่างต่อเนื่องแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือคุณภาพของการจัดการศึกษา ต้องเป็นไปตามกรอบที่กฎหมายวางหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้อย่างเคร่งครัด เพราะหากมาตรฐานการศึกษาของรัฐไม่บรรลุวัตถุประสงค์ตามกฎหมาย รัฐ ต้องรับผิดชอบต่อประชาชน (พหุภาษา เครือแสง, (2558))

7. ด้านเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา พบว่า เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา แบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ 1) การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สมดุลในสามส่วน คือ (1) มนุษย์ (2) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และ (3) สิ่งแวดล้อม ในสามส่วนนี้ มนุษย์เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเราต้องพัฒนามนุษย์ให้พร้อมที่จะพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม 2) การพัฒนาเทคโนโลยี เทคโนโลยีเปรียบเสมือนดาบสองคมที่มีคุณอนันต์แต่ก็มีโทษมหันต์ จึงต้องพัฒนาเทคโนโลยีให้เป็นอนุสาสน์ปาฏิหาริย์ สอดคล้องกับพระมหาญาณวฑฒน์ จิตตวฑฒโน (บุตตวฑฒน์) ได้ทำการวิจัยสรุปผลการศึกษาว่า เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ได้แก่ (1) การพัฒนาผู้ใช้เทคโนโลยีที่เกี่ยวกับการฝึกอินทรีย์ 6 ในด้านการศึกษา (2) การพัฒนาผู้ผลิตเทคโนโลยีด้วยการผลิต และพัฒนาเทคโนโลยีที่สร้างสรรค์ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาให้แก่สังคม (3) ปัญหาที่ควรสร้างขึ้นในยุคไอที คือ ปฏิสัมพันธ์ 4 (พระมหาญาณวฑฒน์ จิตตวฑฒโน (2557))

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ภาครัฐ ควรนำแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตไปพัฒนาในแผนการศึกษาแห่งชาติ
2. ภาครัฐ ควรกำหนดให้มีคณะกรรมการระดับกระทรวงศึกษาธิการได้นำแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตสู่การประยุกต์ใช้สู่การปฏิบัติ โดยกำหนดหลักเกณฑ์ แนวทาง และคู่มือในการปฏิบัติ
3. ภาครัฐ ควรให้ความสำคัญกับประชาสังคมในการมีส่วนร่วมการจัดการศึกษา โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวให้เป็นต้นแบบตัวอย่างที่ดีในการอบรมสั่งสอนเด็ก และให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการแก้ปัญหาพฤติกรรมของเด็กร่วมกันกับสถาบันการศึกษา ไม่ผลักภาระการจัดการศึกษาให้สถาบันการศึกษาเพียงฝ่ายเดียว
4. ผู้บริหารสถาบันศึกษา ควรจัดฝึกอบรมนักศึกษาและบุคลากรทางการศึกษาให้มีความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ โครงการอบรมเกี่ยวกับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมสำหรับบุคลากรทางการศึกษาตามหลักกัลยาณมิตร 7 เพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กับวิชาการให้แก่นักศึกษาและบุคลากร

ทางการศึกษา

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การนำแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิต ไปใช้ปฏิบัติในสถานศึกษานั้น ควรมีการจัดทำคู่มือการนำแนวคิดสู่การปฏิบัติเพื่อชัดเจนในการปฏิบัติมากขึ้น

2. การประเมินคุณภาพการศึกษาแนวพุทธนั้น นอกจากการใช้หลักภาวิต 4 และภาวนา 4 แล้วอาจนำการประเมิน 3 ระดับ ได้แก่ อันดับแรก เป็นการประเมินด้วยตนเอง ต่อมาเป็นการประเมินโดยกัลยาณมิตร และสุดท้ายเป็นการประเมินโดยองค์กร หมายถึง กัลยาณมิตรประเมิน โดยเป็นการประเมินเพื่อพัฒนาการศึกษา ไม่ใช่ประเมินเพื่อตัดสิน

3. ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาทั่วไป ควรมีการอบรมวิปัสสนากรรมฐานอย่างน้อย 7-15 วันเป็นประจำทุกปี

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรนำแนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมบัณฑิตไปพัฒนาเป็นกลยุทธ์ ยุทธศาสตร์ หรือนโยบายต่อการแก้ไขปัญหาการศึกษา การบริหารจัดการศึกษา การปฏิรูปการศึกษา ที่สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมและสังคมไทย เพื่อการพัฒนาคน สังคม และประเทศชาติต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาอุดร อุตตโร, ดร.ประธานที่ปรึกษาคุณุภินันท์ เจริญพรขอบคุณ รศ.ดร.วรกฤต เกื่อนช้าง อาจารย์ที่ปรึกษาคุณุภินันท์ และดร.ปฐิธรรม สำเนียง ที่ได้ให้คำปรึกษา ให้คำแนะนำ ให้ข้อเสนอแนะ และให้กำลังใจในการทำคุณุภินันท์เล่มนี้ ตั้งแต่เริ่มต้นจนสำเร็จการทำวิจัยในครั้งนี้ ทำให้คุณุภินันท์เล่มนี้สำเร็จสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง

เอกสารอ้างอิง

- จรูญรัตน์ ส่งศรี. การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างองค์การแห่งการเรียนรู้ในโรงเรียนตามแนววิถีพุทธ. วิทยานิพนธ์การศึกษาศุภบัณฑิต มหาววิทยาลัยมหาสารคาม, 2554.
- พระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฒโน (บุตดาวงษ์). การวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรศุภบัณฑิต มหาววิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.
- วัฒน์ยี่ ปานจินดา. รูปแบบมหาวิทยาลัยไทยแนวพุทธ. วิทยานิพนธ์ปรัชญาศุภบัณฑิต มหาววิทยาลัยมหาสารคาม, 2554.
- พลุกษา เครือแสง. คุณภาพการศึกษาไทยกับมาตรฐานการบริการสาธารณะของรัฐ,” วารสารนักบริหาร. 35, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2558): 46-60.
- พระปลัดสุรเชษฐ์ สุรเชฐโช. การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์. “วารสารวิชาการ สถาบันพัฒนาพระวิทยากร,” 1, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561): บทคัดย่อ.
- ดวงเพชร สมศรี. “ระบบการทำงานของบุคคลต้นแบบเชิงพุทธบูรณาการ,” รายงานการวิจัย. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาววิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558.

สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล. “การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อขับเคลื่อนชุมชนการเรียนรู้
ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย” รายงานการวิจัย คณะครุศาสตร์: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2558.

เลขาธิการสภาการศึกษา, สำนักงาน. แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค,
2560.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (ออนไลน์) 2558 (อ้างเมื่อ 7 มกราคม 2561).
จาก [https://th.wikipedia.org/wiki/พระพรหมบัณฑิต_\(ประยูร_ธมฺมจิตฺโต\)](https://th.wikipedia.org/wiki/พระพรหมบัณฑิต_(ประยูร_ธมฺมจิตฺโต))